

UBAYDIY – MOHIR RUBOIYNAVIS

Hayitboyeva Dilorom Hakim qizi

ToshDO 'TAU tayanch doktoranti

ANNOTATSIYA

Bugungi asrimizda Ubaydiy ijodini o'rganish adabiyotshunosligimizning dolzarb masalalaridan biri bo'lib kelmoqda. O'zbek ruboiynavisligi taraqqiyotiga Ubaydiy ham o'zining munosib hissasini qo'shgan, ruboiy janri uchun belgilangan an'anaviy qonun-qoidalarga amal qilib qolmasdan, uni ma'no va mazmun jihatidan boyitishga, hayot bilan uyg'unlashtirishga, til va ifoda soddaligi, samimiyligiga erishishga katta ahamiyat bergan. Ushbu maqolada Ubaydiy ruboiylarining mavzusiga ko'ra turlari, ularning vazn xususiyatlari, misralar tahlili va badiiy san'atlari yuzasidan mulohazalar keltiriladi.

Kalit so'zlar: ruboiy, tezis, antitezis, moddai ruboiya, vazn, sintez, istiora, tashbeh, nido, ruju', tazod.

Annotation

In our century, the study of Ubaydi's work has become one of the most important issues in our literature. Ubaydi also made a worthy contribution to the development of Uzbek rubai writing. This article discusses the types of Ubaydi rubai, their weight characteristics, the analysis of verses and their art.

Key words: rubai, thesis, antithesis, rubai material, weight, synthesis, istiora, tashbeh, nido, ruju', tazod.

Ubaydiy o'zbek va fors-tojik adabiyotining zabardast ruboiynavislaridan hisoblanadi. Uning bu ikki tildagi ruboiylari 850 ga yaqin. O'zbek adabiyotida ruboiyning Boburdan keyingi taraqqiyoti Ubaydiy nomi bilan bog'liq. U Navoiy va Bobur ijodiga ehtirom bilan qaragan. Navoiy ijodi davomida 700 dan ortiq, Bobur 230 dan ortiq ruboiy yaratgan bo'lsa, Ubaydiyning turkiy devoniga 430 dan ortiq, forsiy devoniga 418 ta ruboiysi kiritilgan. Shu nuqtayi nazardan Ubaydiy o'zbek adabiyotida eng ko'p – 800 dan ortiq ruboiy yaratgan shoir sifatida qadrlidir. U bu janrni son jihatidagina emas, mazmun-mohiyat jihatidan ham yangi takomil bosqichiga olib chiqishga muvaffaq bo'ldi. Ubaydiy ruboiylari tili ravon, uslubi sodda va go'zal, mazmuni keng va teran. Ular dunyoning past-u balandini ko'rgan, hayotning butun achchiq-chuchugini totgan, inson fe'lining turfa tuslanishlarini sinchklab o'rgangan, ilmi zohir va ilmi botinni

o‘zida mujassam etgan olim va orif insonning qalbidan qaynab chiqqan hikmatlardir.

Ubaydiy ruboiylarida tilning boy imkoniyatlaridan, o‘ziga xos xususiyatlaridan mahorat bilan foydalanadi. Shoir ruboiylarining tili sodda, uslubi ravon, fors-arab so‘zlari nihoyatda kam, xalq jonli tiliga yaqin.

Quyida shoirning bir necha ruboiylarini tahlilga tortib o‘rganishga kirishamiz.

*Sendek bu jahonda g‘amgusorim yo‘qtur,
Ko‘rmay seni bir yerda qarorim yo‘qtur.
Ey yor, demaki, o‘zga yoring bor emish,
Yorim sen erursan, o‘zga yorim yo‘qtur!*[2:46]

Ruboiy **hazaji musammani axrabi maqbuzi solimi abtar** vazni (– –V / V – V– / V – – – / –) maf‘uvlu/mafoilun/mafoiylun/fa’))da yozilgan bo‘lib, taqte’si quyidagicha belgilanadi:

Sendek bu/ jahonda g‘am/gusorim yo‘q/tur,
– – V / V – V – / V – – – / –
Ko‘rmay se/ni bir yerda qarorim yo‘q/tur.
– – V / V – V – / V – – – / –
Ey yor, de/maki, o‘zga /yoring bor e/mish,
– – V / V – V – / V – – – / –
Yorim sen/ erursan, o‘z/ga yorim yo‘q/tur!
– – V / V – V – / V – – – / –

Mumtoz janr talabiga ko‘ra ruboiy tarkibi 4 qismdan tashkil topadi. Ammo har doim ham ruboiyda ularning hammasi ham kelavermasligi mumkin.

Ruboiyning birinchi misrasi tezis bo‘lib, unda shoir ruboiyda aytmoqchi bo‘lgan fikrni o‘rtaga tashlaydi. Ruboiyning birinchi misrasi uning mavzusini ifodalaydi.

Ikkinchi misrani ma’lum ma’noda antitezis deyish mumkin, bunda birinchi misradagi fikrga qarama-qarshi yoki qo‘shimcha munosib fikr keltiriladi.

Ruboiyning uchinchi misrasi moddai ruboiya deb ataladi. Bu misra shoirning to‘rtinchi misrada aytmoqchi bo‘lgan xulosasi uchun ko‘prik vazifasini o‘taydi.

Ruboiyning to‘rtinchi misrasi sintezda bo‘lsa yakuniy xulosalovchi fikr keltiriladi. Bu xulosa shoirning asosiy g‘oyasidir.[1:157]

Ubaydiyning yuqorida keltirilgan ruboiysi ham aynan shu talablarga mos keladi. Bu ruboiy oshiqona ruhda bo‘lib, lirik qahramon yoriga bo‘lgan sof va sadoqatli muhabbatini tasvirlagan. Yorini chiroyli istiora orqali “g‘amgusorim” deb ataydi. Uni bir lahza ko‘rmasa, o‘zini har qayerga qo‘yishga joy topolmasligini aytadi. Agar mahubasi oshiqning o‘zga yori bor deb xayoliga keltirsa, bu fikr yanglish ekanligini,

faqat bir uni yor deb tan olishini ta'kidlaydi.

Ubaydiyning ko'pgina ruboiylari ishqiy kechinmalarning bevosita bayoni sifatida yuzaga kelgan. Ularda shoir o'zining ichki kechinmalarini tabiatdagi biror bir narsa, predmetga yoki insonga murojaat tarzida bayon qiladiki, bu mumtoz adabiyotda nido san'ati deyiladi. Ey yor birikmasi misol bo'la oladi. Bor – yo'q so'zlari bo'lsa, tazod san'atini yuzaga keltirgan. Shoirning ushbu "Yo'qtur" radifli ruboiysi tuzilish jihatidan Boburning ham xuddi shu nomdagi ruboiysiga o'xshab ketadi. Farqi, Bobur o'z ruboiysida vatan sog'inchi va o'z yurtidan judolik tuyg'ularini aks ettirgandir.

Yoreki, ko'zi sho'x-u qadi ra'nodur,

Man telba kibi – ko'ngul anga shaydodur.

O'lsam dog'i o'z oldida parvo qilmas,

Naylay, ne qilayki, asru beparvodur. [2:48]

Ruboiy **hazaji musammani axrabi maqbuzi solimi abtar** vazni (– –V / V – V– / V – – – / –) maf'uvlu/mafoilun/mafoiylun/fa''))da yozilgan bo'lib, taqte'si quyidagicha belgilanadi:

Yoreki, / ko'zi sho'x-u/ qadi ra'no/dur,

– –V / V – V– / V – – – / –

Man telba/ kibi – ko'ngul/ anga shaydo/dur.

– –V / V – V– / V – – – / –

O'lsam do/g'i o'z oldi/da parvo qil/mas,

– –V / V – V – / V – – – / –

Naylay, ne /qilayki, as/ru beparvo/dur.

– –V / V – V– / V – – – / –

Shoirning ushbu ruboiysi ham oshiqona ruhda yozilgan. Yorning ko'zlarini sho'x, qaddini bo'lsa ra'noga qiyoslaydi. Bunda tashbeh san'atidan foydalanadi. Oshiq o'zini telbaga o'xshatib, ko'nglini unga shaydo ekanligini aytadi. "Ma'shuqam oldida jon bersam-da, u menga parvo qilmaydi", – deydi. Oxirgi misrada lirik qahramon mahbusini nima qilsa ham unga benihoyat beparvo ekanligi bilan kechinmalarini yakunlaydi.

Isteza bila ulusni vayron qilma,

Vayron qilibon yer bilan yakson qilma.

Yaxshiliq agar umiding o'lsa Haqdin,

Yaxshig'a jafo, yamonga ehson qilma! [2:30]

Ruboiy **hazaji musammani axrabi maqbuzi solimi abtar** vazni (– –V / V – V– / V – – – / –) maf'uvlu/mafoilun/mafoiylun/fa''))da yozilgan bo'lib, taqte'si quyidagicha

belgilanadi:

Isteza/ bila ulus/ni vayron qil/ma,

—V / V — V— / V — — — / —

Vayron qi/libon yer bi/lan yakson qil/ma.

— V / V — V — / V — — — / —

Yaxshili/q agar umi/ di ng o'lsa Haq/din,

— V / V — V — / V — — — / —

Yaxshig'a /jafo, yamon/ga ehson qil/ma!

— V / V — V — / V — — — / —

Qofiyalanish tizimiga ko'ra mutlaq qofiya bo'lib, vayron, yakson, ehson so'zlari qofiya sifatiida tanlab olingan, tuzilishiga ko'ra murdaf(ridfli) qofiya tizimiga kiradi. Sababi, raviy tovush “n”dan oldin cho'ziq unli “o” kelganidadir.

Isteza(sitez,siteza) – jang, urush; adovat, dushmanlik; g'azab.

Ubaydiyning yuqoridagi ruboiysi pand-nasixat yo'lida yozilgan bo'lib, axloqiy-didaktik mavzudagi ruboiylar sirasiga kiradi. Shoir xalqni urush-u jang bilan yoyinki, o'zgalarga bo'lgan dushmanlik va adovat tuyg'usi bilan xonavayron qilma deb xitob qiladi. Ikkinchi satrda esa birinchi misradagi fikrdan ham kuchlirog'ini keltirib, xalqni vayron qilish bilan birga uni yer bilan yakson qilmaslikni ta'kidlaydi. Vayron qilma va yer bilan yakson qilma so'zlari ruju' san'atini yuzaga keltirgan. Uchinchi va to'rtinchi misralarda “agar Ollohdan yaxshiliklar umiding bo'lsa, yaxshi kishilarga jafo, zulm qilma, yomonlarga bo'lsa ehson-u hadyalar qilma” deb shoir fikrini kuchli buyruq ohangi bilan yakunlaydi.

Xulosa qiladigan bo'lsak, Ubaydiy ruboiy janrida mahorat bilan qalam tebratgan. Uning 400 dan ortiq turkiy ruboiysi o'zbek she'riyatining ham mavzu, ham poetik jihatdan boyishiga xizmat qilishi bilan alohida tahsinga sazovordir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Носиров О., Жамолов С., Зиёвиддинов М. Ўзбек классик шеърияти жанрлари. – Т.: Ўқитувчи, 1979.
2. Убайдий. Дийдор орзуси. Нашрга тайёрловчи Очилов Э. – Т.: Шарқ, 2007.
3. Ҳожиаҳмедов А. Мумтоз бадиият малоҳати. –Т.: Шарқ, 1999.
4. Ҳожиаҳмедов А. Шеър санъатлар ва мумтоз қофия. –Т.: Шарқ, 1998.
5. Ҳаққулов И. Ўзбек адабиётида рубоий. –Т.: Фан, 1981.